

BIBLIA GOTICĂ ȘI VALOAREA SA CA MĂRTURIE BIBLICĂ

CARLA FALLUOMINI
Universitatea din Torino, Italia
carla_falluomini@hotmail.com

Primele mărturii legate de existența unei traduceri gotice a Bibliei au fost transmise de autorii bisericești greci Filostorgiu (cca 368 - 425 sau 433), Socrate (cca 380 - cca 450) și Sozomen (cca 400 - cca 450), care i-au atribuit-o, în unanimitate, episcopului goților Wulfila. Acesta a fost o personalitate excepțională a timpului său, fiind comparat în multe privințe cu Sfântul Ieronim. Conform izvoarelor, el a creat, de fapt, și un alfabet adecvat, bazat pe caractere în principal grecești, dar și latine și runice, cu scopul de a-și putea scrie opera. Discipolul său Auxentius ne spune că era trilingv: vorbea și scria în gotică, latină și greacă. Despre Wulfila mai știm că a fost *lector* înainte de a fi numit episcop de către Eusebiu de Nicomidia, la o dată neprecizată, între 337 și 341. În 347/ 348, pentru a scăpa de persecuțiile anticreștine, s-a deplasat, împreună cu grupul căruia îi era îndrumător spiritual și politic – așa zisii *Gotbi minores* –, din teritoriile de la nordul Dunării de Jos către Moesia Inferioară, trecând dincolo de granițele Imperiului Roman și stabilindu-se în apropiere de *Nicopolis ad Istrum* (astăzi Nikiup, lângă Veliko Tarnovo). Este incert momentul în care s-a apropiat de crezul homoean, dacă acest lucru s-a petrecut la începutul formării sale religioase sau ulterior.

Nu a ajuns la noi nicio mărturie referitoare la timpul, la locul și la modalitățile prin care s-a realizat munca de traducere. Cel mai probabil o traducere a Sfintelor Scripturi, cel puțin parțială, posibil orală, fusese pregătită deja în perioada anterioară emigrării în Moesia, atunci când Wulfila – așa cum am spus deja – își desfășura activitatea de *lector* în *Gothia*. Însă în ce limbă citea Wulfila nu putem ști. Nu a fost niciodată pus la îndoială faptul că modelul principal al traducerii gotice a fost limba greacă. Lucrul acesta reiese din apropierea sintactică și lexicală a textelor gotice de cele grecești și se explică în lumina raporturilor pe care episcopul goților le-a avut cu mediul bisericesc din Constantinopol, unde a murit (383), și prin hegemonia culturală greacă asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos.

Situația etnico-lingvistică din teritoriile de la nordul Dunării de Jos în prima jumătate a secolului al IV-lea era totuși foarte complexă. Răspândirea creștinismului în aceste teritorii, cu excepția zonei de lângă Marea Neagră (de limbă greacă), este legată în principal de misionarii de limbă latină, așa cum o demonstrează mărturiile lingvistice. Știm că, încă de la începuturi, comunitățile creștine au fost caracterizate de folosirea textelor sacre, astfel încât nu este imposibil să fi circulat traduceri,

probabil parțiale, ale scrierilor creștine. În contextul acesta este posibil ca Wulfila să fi intrat în contact cu traducerea biblice latine, care ar fi putut da un impuls proiectului său și ar fi putut fi utilizate drept versiune de comparație pentru traducerea gotică: o inițiativă ca cea pe care își propunea să o înfăptuiască – să traducă cuvântul divin dintr-o limbă cu o mare tradiție și prestigiu cum este limba greacă într-o limbă lipsită de o tradiție scrisă cum este limba gotică – avea nevoie, cu siguranță, de un suport și de confirmări care puteau veni din experiențe anologice. Se poate emite în mod justificat ipoteza că versiunea definitivă a Sfințelor Scripturi a fost scrisă după trecerea Dunării și stabilirea pe pământ roman, într-o perioadă în care comunitatea lui Wulfila a avut parte de o mai mare liniște din punct de vedere politic, departe de persecuții și sub aripa protectoare a împăratului Constantin. Pentru crearea unui *scriptorium*, unde să fie pregătite pergamentele și să fie formați copiiști în vederea scrierii, era nevoie de o situație de stabilitate greu de găsit în teritoriile nord-dunărene, unde goții, încă păgâni, erau ostili față de răspândirea creștinismului (așa cum știm bine din martiriul Sfântului Sava).

Ceea ce rămâne din traducerea lui Wulfila s-a transmis prin manuscrise din prima treime/ prima jumătate a secolului al IV-lea, realizate în Italia de nord. Din Vechiul Testament supraviețuiesc în tradiția directă doar fragmente din Neemia; din Noul Testament s-au păstrat mare parte din Evangheliile și din Scrisorile pauline. Un fragment dintr-o predică sau o rugăciune liturgică, descoperit recent la Bologna, atestă faptul că numeroase versete din Psalmi și din Faptele Apostolilor derivă cu siguranță din traducerea lui Wulfila.

Chiar dacă traducerea gotică a fost atribuită de istoricii greci citați mai sus doar lui Wulfila, este foarte posibil ca acesta din urmă să se fi folosit de colaboratori, care lucrau sub supravegherea sa. Versiunea gotică prezintă, în linii mari, caracteristici lingvistice și stilistice unitare, ținând cont de diferențele care există deja între textul grecesc al Evangheliilor și cel al Epistolelor. S-a constatat tendința traducătorului de a face ca unui termen grecesc utilizat cu un singur sens să-i corespundă același termen gotic, mai ales în Evangheliile.

Influența limbii grecești este o influență cultă, care se manifestă în mod clar în alegerile lingvistice ale lui Wulfila. Un număr foarte mare de termeni sunt împrumuturi (1) și calcuri din greacă (2), de exemplu:

- (1) got. *anaþaima* ‘anatemă’ < ἀνάθεμα
got. *þaraskaiwe* ‘pregătire’ < παρασκευή
got. *þsalmo* ‘psalm’ < ψαλμός

- (2) got. *all-waldands* ‘atotputernic’ cfr. παντοκράτωρ
got. *þiufi-qiss* ‘binecuvântare’ cfr. εὐλογία

Totuși, unii termeni ar putea fi de origine latină sau cel puțin fonetismul lor pare să nu excludă faptul acesta:

got. *aggilus* ‘inger’ < lat. *angelus* (față de gr. ἄγγελος)
got. *aipiskaupus* ‘episcop’ < lat. *episcopus* (față de gr. ἐπίσκοπος)
got. *aimaggelista* ‘evangelist’ < lat. *euangelista* (față de gr. εὐαγγελιστής)
got. *apaustaulus* ‘apostol’ < lat. *apostolus* (față de gr. ἀπόστολος)
got. *diabaulus* sau *diabulus* ‘diavol’ < lat. *diabolus* (față de gr. διάβολος)
got. *praufejja* ‘profeție’ < lat. *prophetia* (față de gr. προφητεία).

Acești termeni au intrat în limba goșilor într-o perioadă mai veche, înainte de traducerea lui Wulfila, deoarece apar bine integrați în sistemul fonetic și morfologic gotic. Wulfila i-a preluat și folosit în mod sistematic. Semnificativ este faptul că posibilele urme ale intermedierei latine se regăsesc în cuvinte ca cele citate, care se referă la aspecte fundamentale ale creștinismului, cele mai comune și mai simple, primele care trebuiau transmise noilor convertiți.

Așa cum s-a spus deja, nu există dubii cu privire la faptul că la baza traducerii gotice s-a aflat un model grec, însă lipsa mai multor mărturii pentru același segment de text – tradiția este dublă, și încă parțial, doar în Epistole; Evangheliile, în afară de puține versete, au fost transmise doar de *Codexul Argenteus* – și proveniența din același mediu acestor codice fac ca cercetarea originalului grecesc să fie extrem de dificilă. Rămân multe semne de întrebare referitoare la utilizarea de către Wulfila a mai multor modele grecești, la întrebuintarea uneia sau a mai multor versiuni latine, precum și la posibilitatea ca prima versiune să fi suferit modificări de-a lungul tradiției.

Traducerea gotică nu corespunde nici unui text grecesc cunoscut. Trebuie, totuși, să ținem cont de faptul că s-a păstrat doar un număr foarte mic de codice grecești: numeroase papyrusuri provin dinaintea secolului al V-lea, oricum fragmentare (redactate într-o arie foarte îndepărtată de cea în care și-a desfășurat activitatea Wulfila), și în jur de douăzeci de manuscrise cu scriere uncială, și acestea fragmentare, care reprezintă o mică parte a codicelor care circulau în epocă.

Tradiția biblică greacă nu are – cum se știe – un caracter unitar: odată cu studiile critico-textuale din secolul al XVIII-lea a fost scoasă în evidență existența mai multor familii textuale sau tipuri de text, care se deosebesc între ele prin adăugiri, omisiuni, simplificări lingvistice, nivelări lexicale. Aceste familii textuale prezintă, în interiorul lor, numeroase contaminări, astfel încât nu se poate reconstrui nici un raport sigur între manuscrisele biblice.

Manuscrisele grecești ale Noului Testament au fost împărțite de B. F. Westcott și F. J. A. Hort în patru clase: α. clasa neutră, reprezentată în principal de codicele *Vaticanus* și *Sinaiticus*; β. clasa occidentală, reprezentată de texte bilingve greco-latine, dintre care cele mai importante sunt codicele *Bezae* (Evangheliu) și *Claromontanus* (Epistole pauline), și de cele mai vechi traduceri latine, anterioare *Vulgatei* Sfântului Ieronim și cunoscute drept *Vetus Latina*; γ. clasa alexandrină, despre care nu există mărturii directe în nici un codice, ci există o serie de lecțiuni prezente în manuscrisele clasei neutre și δ. clasa siriacă (cunoscută și drept cea bizantină, antiohiană sau *Koine*), atestată într-o formă contaminată începând cu

secolul al V-lea și într-o formă stabilă din secolele VIII-IX, modificată de numeroase manuscrise mai ales semiunciale provenite din mediul bizantin.

Câteva decenii la rând, în prefața la ediția Noului Testament, H. von Soden a atribuit manuscrisele biblice la trei recenzii diferite: 1. recenzia egipteano-alexandrină, care de la Sfântul Ieronim era atribuită lui Hesychius din Alexandria (desemnată prin sigla H și care corespunde în linii mari cu clasa α din Westcott-Hort); 2. recenzia palestiniano-ierusalimiteană (cu sigla I, de unde ar fi derivat și textul *Codex Bezae*), care, tot conform lui Ieronim, ar fi fost opera lui Eusebiu din Cezareea și Pamfil; 3. *Koinè*, atribuită unei recenzii realizate de Lucian din Antiohia și răspândite în regiunea Constantinopolului (cu sigla K, care corespunde cu clasa δ din Westcott-Hort). Totuși, aceste recenzii au fost atestate cu precădere în forme contaminate și pot fi regrupate în numeroase subclase.

Nu există dubii că textul gotic este în concordanță în principal cu lecțiunile clasei bizantine, sau, mai bine spus, clasa M, grupul constituit din majoritatea manuscriselor în interiorul cărora codicele bizantine reprezintă o majoritate. Ținând cont, în schimb, de variantele care sunt diferite față de această clasă, tabloul care iese la suprafață nu prezintă caracteristici unitare, sau, mai precis aceste lecțiuni nu pot fi atribuite unei singure familii textuale: pe lângă variantele de tip ‘occidental’ sunt prezente și lecțiuni mai vechi, în acord cu manuscrisele *Vaticanus* și *Sinaiticus*.

Nici unul dintre cercetătorii Bibliei gotice nu a negat posibilitatea ca variantele ‘occidentale’ să fi pătruns în mai multe etape în text, adică într-o primă fază în timpul traducerii, fie că au fost prezente în originalul/ originalele lui Wulfila, fie prin intermediul utilizării uneia sau a mai multor versiuni latine, sau într-o a doua fază, după stabilirea goților în Occident. Poziția unor cercetători cu privire la importanța atribuită fiecărei etape luate în parte era diferită: F. Kauffmann și G. W. S. Friedrichsen, în acord cu W. Streitberg, considerau marea majoritate a lecțiunilor ‘occidentale’ prezente în versiunea gotică ca fiind rezultatul influenței avute de *Vetus Latina*; de altă părere era filologul biblic A. Jülicher, care, deși nu nega o posibilă apropiere a textului gotic față de textul latin în mediul occidental, era înclinat să creadă mai mult că lecțiunile non bizantine fuseseră deja prezente în modelul (sau în modelele) lui Wulfila. Pe urmele lui Jülicher s-au încadrat H. Lietzmann, care a emis ipoteza utilizării și a unor exemplare latine în momentul traducerii, J. W. Marchand și, mai recent, R. Gryson, care a scos în evidență faptul că lecțiunile gotice de tip ‘occidental’ au circulat și în manuscrise, antice și importante, care aparțineau altor tradiții textuale.

Împărțirea manuscriselor grecești și clasificarea variantelor de către primii cercetători ai Bibliei nu ținea cont, evident, de papirusuri – descoperite începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și luate în seamă de critica neotestamentară începând cu anii treizeci ai secolului următor –, care au pus într-o lumină nouă tipologia anumitor lecțiuni, precum și valoarea lor în istoria tradiției. Atât unele lecțiuni considerate ‘occidentale’, cât și altele, clasificate drept ‘bizantine’, erau, de fapt,

prezente deja în papirusurile din secolul al III-lea; astfel, era pusă sub semnul întrebării presupusa lor atribuire față de lecțiunile din manuscrisele biblice majore *Vaticanus* și *Sinaiticus*. În special, s-a dovedit ineficientă ipoteza unei ‘recenzii occidentale’ a textului biblic, postulată anterior pe baza unor texte transmise de codicele bilingve greco-latine și de marea majoritate a manuscriselor latine. Astăzi, această așa-zisă ‘recenzie occidentală’ este considerată o ramură a tradiției caracterizată de lecțiuni cu o mare vechime, atestată și de manuscrise din alte regiuni: de fapt, se regăsește nu doar în Italia și în Gallia, ci și în Egipt (în p²⁹, p³⁸ și p⁴⁸) și în Orient, transmisă de manuscrisele din *Vetus Syra* (sy^s și sy^c).

Cercetările din ultimii ani i-au făcut pe specialiștii de la *Institut für Neutestamentliche Textforschung* (Münster/ Westfalen, de acum INTF) să reia ipoteza propusă anterior de alți filologi biblici, conform căreia textul bizantin nu ar deriva dintr-o recenzie din secolele III-IV – atribuită lui Lucian din Antiohia și care mai apoi s-a răspândit în mediul constantinopolitan –, ci mai degrabă ar fi rezultatul unei afirmări progresive, de-a lungul tradiției, a unor *lectiones* de cele mai multe ori *faciliores*, care s-au adunat de-a lungul timpului, constituind forma care se găsește atestată în întregime abia începând cu secolele VIII-IX în manuscrisele semiunziale.

Textul bizantin prezintă caracteristici unitare abia începând cu secolele VIII-IX, în timp ce în manuscrisele anterioare lecțiunile bizantine apar împreună cu variante care aparțin altor tradiții, ca în *Codex Alexandrinus* A/ 02 din secolul al V-lea (în ceea ce privește Evangheliile), în *Codex Washingtonensis* W/ 032 (în Evanghelia lui Matei și o parte din Evanghelia lui Luca) și în codicele grecești purpurii din secolul al VI-lea.

Fie că acceptăm ipoteza unei constituirii progresive a textului bizantin, fie că rămânem aproape de ipoteza tradițională, analiza Bibliiei gotice se dovedește de mare interes pentru studiile biblice: această traducere este, de fapt, una dintre mărturiile cele mai vechi ale circulației în zona de influență constantinopolitană a unor lecțiuni care caracterizează textul bizantin începând cu secolele VIII-IX. Variantele pe care textul gotic le împărtășește cu manuscrisele bizantine constituie lecțiuni wulfiliene originale, care circulau deja în manuscrisele din zona Constantinopolului în secolul al IV-lea.

Unele exemple din Evanghelia lui Matei, în care textul gotic este diferit față de tradiția bizantină mai recentă (mai precis din M):

Mat. 8:3

Gr ^{NA}	Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἤψατο αὐτοῦ λέγων
M	Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἤψατο αὐτοῦ <u>ὁ Ἰησοῦς</u> λέγων
Got ^{Str.}	Jah ufrakjands handu attaitok imma qijbands
f/Vulg	Et extendens manum tetigit eum <u>Iesus</u> dicens

om. ὁ Ἰησοῦς] ⋈ B C* f¹ f¹³ 33 892 it^k sa^{mss} bo | + ὁ Ἰησοῦς C² L W Θ **M** (lat) (sy) sa^{ms}

Mat. 8:25

Gr ^{NA}	Καὶ προσελθόντες ἤγειραν αὐτὸν λέγοντες
	KaiV proselqonnte" <u>oi& maqhtaiv au*tou'</u> hgeiran au*toVn levgonte"
Got ^{Str.}	Jah duatgaggandans <u>siponjos is</u> urraisidedun ina qiþandans
f	-----
Vulg	Et accesserunt et suscitaverunt eum dicentes

siponjos is] οἱ μαθηταί αὐτοῦ W Θ f¹ it^{b.g1.h} sy Diat | οἱ μαθηταί C² L f¹³ **M** it^h vg^{ms} | om. **κ**
B 33 892 lat sa

Și mai departe:

Mat. 10:33

Gr ^{NA}	ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου
M	ἀρνήσομαι <u>αὐτὸν κἀγὼ</u> ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου
Got ^{Str.}	afaika <u>jah ik ina</u> in andwairþja attins meinis
f/Vulg	negabo <u>et ego eum</u> coram patre meo

jah ik ina] κἀγὼ αὐτόν p^{19mid} **κ** B D W Θ f¹ 33 892 (latt) Chrys | 2 1 C L f¹³ **M**

Așa cum se poate observa din exemplele reproduse, în pasajele în care textul gotic se diferențiază de cel bizantin original (inclus în **M**) nu există o corespondență cu manuscrisele unei singure clase sau categorii: în afară de codicele clasei neutre și alexandrine (01/ **κ**, B/ 03, Z/ 035, 33, 579, 892), cu sau fără concordanță cu clasa occidentală (D/ 05, *Vetus Latina* e *Vetus Syra*), versiunea gotică se apropie de manuscrisele W/ 032, Θ/ 038 și de citatele reproduse de Ioan Crisostom (=Chrys). Lecțiunile pe care textul gotic le are în acord cu W/ 032, Θ/ 038 (+ Chrys) și cu variantele alexandrine și/ sau occidentale ar putea fi considerate, deci, drept lecțiuni antice, prezente deja în modelul grec folosit de Wulfila, dispărute mai apoi în aria de influență constantinopolitană ca urmare a răspândirii formei *Koinè* și a standardizării textului bizantin.

O variantă importantă față de **M** este constituită din absența așa-zisei „pericope a femeii adultere” (Ioan 8:1-11), care lipsește în textul gotic, la fel ca în manuscrisele biblice mai vechi, în timp ce ea apare în manuscrisele bizantine. Este o mărturie importantă care indică faptul că această bucată de text nu devenise încă parte integrantă în tradiția biblică de la jumătatea secolului al IV-lea în zona constantinopolitană.

În schimb, în textul gotic este prezent finalul lung din Marcu (16:9-20), considerat neautentic și absent în cele mai vechi codice biblice. Textul gotic este transmis într-o singură copie de fragmentul din Spira, ultima foaie din *Codex Argenteus*, care a ieșit la iveală în 1970 în Germania. Așa cum am spus deja, acest manuscris își are originea în epoca lui Teodoric, mai precis în primele decenii ale

secolului al VI-lea. Așadar, teoretic, finalul lung din Marcu ar fi putut fi adăugat la textul original al lui Wulfila într-o perioadă ulterioară și deci să nu dateze de la jumătatea secolului al IV-lea. Textul, însă, pare să fie o traducere din limba greacă, așa cum o indică analiza lingvistică, și nu din limba latină. Lucrul acesta ar implica faptul că finalul lung din Marcu era deja în circulație, cel puțin în modelul sau în modelele grecești care se aflau în posesia lui Wulfila. Aceasta ar fi mărturia cea mai veche – chiar dacă în traducere – a circulației acestei variante.

Întâmplările care au influențat transmiterea textului biblic gotic în cursul celor o sută cincizeci de ani care îl separă de manuscrisele parvenite nu sunt cunoscute. Din comparația cu textele care conțin aceeași bucată de text ies la suprafață, chiar dacă rar, unele variante, de cele mai multe ori de tip lexical, care indică faptul că unul din cele două manuscrise prezintă modificări față de textul original, care se presupune că este păstrat în alt manuscris.

În transmiterea textului gotic trebuie să distingem între rolul avut de copiiști și cel avut de instituții. Ar putea părea plauzibilă ipoteza conform căreia Biserica ariană și puterea politică ostrogotă – în primul rând Teodoric, în timpul domniei căruia au fost copiate manuscrisele gotice rămase – ar fi fost interesați să păstreze și să transmită cu fidelitate traducerea lui Wulfila, care dintr-o anumită perioadă încolo trebuia să capete rolul de text religios canonic, răspândit în interiorul mai multor comunități și promovat, inclusiv din motive ideologice, drept simbol de legitimitate pentru Biserica goților. Prestigiul unui text consacrat de tradiție, care contribuia la enfatizarea identității religioase și etnice, este subliniat de somptuozitatea care caracterizează *Codex Argenteus*, simbol al puterii economice a celui care a comandat realizarea lui, dar și de importanța textului în sine, așa cum reiese din grija extremă față de manuscris și față de grafie și din corectitudinea de ansamblu care îl caracterizează.

Așadar, dacă, pe de o parte, se poate presupune voința de a garanta transmiterea fidelă a traducerii lui Wulfila din partea instituțiilor, pe de altă parte trebuie să ținem cont de abordarea efectivă a textului de către copiiști, care, în timpul procesului de copiere, puteau să-l altereze în mod involuntar – ca urmare a erorilor, a influenței pasajelor paralele, a introducerii de glose în text – sau voluntar – prin corectura și comparația cu texte din alte tradiții. Este cert faptul că versiunea lui Wulfila a suferit alterări de-a lungul tradiției, așa cum am constatat în cazul dublei tradiții (și, pe de altă parte, modificările textuale sunt aproape inevitabile în transmiterea unui text); faptul că s-ar fi realizat o revizie a traducerii originale în mod deliberat, tocmai din cauza încărcăturii istorice și ideologice a acestui text, pare, în schimb, mai puțin probabil.

Posibilitatea ca versiunea lui Wulfila să fi fost modificată capătă o mai mare credibilitate în acele cazuri în care limba gotică se distanțează în totalitate de manuscrisele grecești:

Mat. 5:19

Gr ^{NA} / M	καὶ διδάξη οὗτος μέγας κληθήσεται
Got ^{Str.}	jah laisjai <u>swa</u> , sah mikils haitada
f/Vulg	et docuerit hic magnus vocabitur

swa] *cf.* docuerit sic hic it^{b,d,h} sy^s

Mt. 8:5

Gr ^{NA}	Εἰσελθόντος δὲ αὐτοῦ
M	Εἰσελθόντι δὲ αὐτῷ
Got ^{Str.}	<u>Afaruh þan þata</u> innatgaggandin imma
f	<u>Post haec autem</u> cum introisset
Vulg	Cum autem introisset.

afaruh þan þata] *cf.* post haec autem it (sy^c) | *om.* **κ** B C* (C³ L W Θ 0233) Z f¹ f¹³ 33 **M** lat Chrys | *var. lect.*

Însă nu putem exclude faptul că lecțiunile gotice și latine ar putea deriva dintr-un model grec comun care s-a pierdut. Textul gotic reprezintă o formă cristalizată a textului proto-bizantin care circula în zona cea mai orientală a lumii creștine la jumătatea secolului al IV-lea. Aceasta înseamnă că textul gotic reprezintă un stadiu arhaic al tradiției biblice și este interesant pentru că dă mărturie despre prima răspândire a lecțiilor bizantine care mai apoi s-au standardizat.

Versiune în limba română de Cristian Ungureanu.